Constantinovits Milán:

Nyelvtanítás Pereszlényi Pál grammatikájában

1. Bevezető

Tanulmányomban a magyar nyelvtörténet egyik egyedülálló próbálkozását, **Pereszlényi Pál** nagyszombati jezsuita latin nyelvű magyar grammatikájának nyelvtanítási (praxis) részét kívánom bemutatni. Egyedülálló, hiszen nem ismerünk még egy olyan kísérletet, amely művelt külföldieknek mutatta volna be a magyar mondatszerkesztési és ragozási szabályokat irodalmi példák által.

Dolgozatom első részében a Pereszlényi Pál által is alkalmazott nyelvtani-fordító módszerről értekezem általános, majd az elemzett grammatika keletkezésének körülményeit és hatásait vizsgálom, végül pedig a konkrét praxissal foglalkozom.

Előrebocsátom, hogy kevés szakirodalmi hivatkozással dolgozom, feldolgozások szűkössége miatt, és azon okból, hogy a magyar fordítás még nem látott napvilágot. Ezért is szeretném kifejezni köszönetem dr. Vladár Zsuzsának, aki a készülő fordítás kéziratát a rendelkezésemre bocsátotta.

2. A nyelvtani-fordító módszer

Ez a nyelvtanító módszert klasszikusnak is nevezik, hiszen ókori mintákra hivatkozva már a XVII. századtól kezdve széles körben alkalmazták. A módszer lényege volt, hogy szótani táblázatok, ragozási sorok által a nyelv grammatikai szabályrendszerét adja át az olvasónak. Ez a műfaj erős rendszerszemléleti készséget és latin műveltséget követelt a nyelvet elsajátítani szándékozóktól, így eleve csak a művelt egyházi iskolai, klerikális vagy nemesi rétegek körében vált használatossá.[1]

A módszer hátrányaként az életszerűtlenség, az írás- és fordításközpontúság, a szabályok túlzott részletességű ismertetése jelentkezett. Pedig már **Quintilianus** is megfogalmazta, hogy vannak a nyelvtannak olyan részei, amelyeket bonyolultságuk, vagy ritka élőnyelvi előfordulásuk okán nem is érdemes tanítani.

A fordításban rejlő oktatási lehetőségekre a humanisták hívták fel először a figyelmet, az ő álláspontjuk szerint az átültetések során a tanulók jobban megértik a két nyelv közti különbségeket, illetve az egész latin szemléletmód elsajátítását is így látták biztosítva[2].

[1] Bárdos 1993 32. o.
[2] Balassa 1930. 182-185 o.

A XVII-XVII. században jelentkező két tanítási irányzat, az egyik az alaposságra törekvés jegyében testes és részletes grammatikákat szorgalmazott, amikben a hagyományos helyesírásról, helyes kiejtésről, és a szabályokról szóló egységeket stilisztikai, és retorikai részekkel bővítették. A másik áramlat a gyors tanulhatóság mellett érvelt, így minimális elméleti ismeretek fél éves elsajátítása után már klasszikus auktorok műveit szándékoztak olvastatnia diákokkal[3].

A jezsuita oktatási rendszer a kettő között kísérelt meg utat találni, ahogy ezt az **1586-ban kibocsátott *Ratio Studiorum*** is mutatja. Módszerük végső soron a részletesség elvét követte, ugyanis felismerték, hogy biztos nyelvtani tudás nélkül nem olvastathatók az ókori szerzők. A grammatika terjedelme körül kialakult vitának az vetett véget, hogy a nyelvtanítás terén pragmatikai-funkcionális differenciálódás következett be. A nyelvtan alapelemeit tartalmazó külön könyv készült a kezdőknek (*Rudimenta*), és részletes grammatikát írtak a haladók részére. Pereszlényi műve (noha a teljes nyelvi reprezentáció igénye nélkül íródott) is az utóbbiak közé sorolható.

Ennek ellenére az egyházi nyelvtanítás uralkodó módszere volt a XIX. század elejéig, amikor is a deduktív iskolák megjelentek[4].

3. Pereszlényi grammatikája

Pereszlényi Pál jezsuita szerzetes 1682-es nyelvtana a *Grammatica Lingvae Ungaricae. A P. Paulo Pereszlenyi e Societate Jesu. Iuxta hanc methodum concepta ac elaborata. Et permiſſu Superiorum typis data. Tyrnaviae, Typis Academicis. Excudebat Matthias Srnensky*, 1682. (Azaz: *A magyar nyelv grammatikája. Írta Pereszlényi Pál atya, a Jézus Társaság tagja, ennek tanítási módja szerint összeállítva és kidolgozva. Nyomdába adatott az elöljárók engedélyével. Nagyszombatban az Akadémia betűivel. Nyomtatta Matthias Srnensky*. 1682.)[5]

A munka magyar előképe az élet más területein erősen ható felekezeti különbség ellenére Szenci grammatikája, és külföldi források közül pedig Alvarez munkájára támaszkodik (erről az előzményről később még lesz bővebben is szó).

Molnár Albert után Pereszlényi készítette el a legteljesebb magyar szintaxist, amelyben következetesen a **katolikus helyesírást** alkalmazza. A helyesírás, vagyis az ortográfia kiemelt kezelése nem meglepő, hiszen kor nyelvtani-fordító munkáinak szerves részét alkották a

[3] Balassa 1930. 187-188. o.
[4] Bárdos 1993. 45-46. o.
[5] Vladár 2002.

helyes írásbeli nyelvhasználatot taglaló részek. (Ezeken felül a gyakran stilisztikai, prozódiai és retorikai kiegészítéseket is találunk bennük[6].)

Terminushasználatára jellemző, hogy új alakokat nem nagyon vezet be, a latinban meg nem található jelenségeket általában jelzős szerkezetekkel (határozott ragozású igék neve: *verba determinata),* vagy pedig átértelmezéssel fejezi ki. Újnak csak a héber grammatikából kölcsönzött *affixum* és *radix* nevezhető[7] *(„A radix avagy az igeragozások alapja bármely szabályos igének az első ragozásbeli harmadik személye…")(i. m. 73).*

4. Pereszlényi módszere – a praxis

„Nincs olyan nyelv, nyájas Olvasó, melynek meg ne lennének a maga gordiuszi csomói: a magyar bizony olyan nehéznek tetszik, hogy a legtöbben úgy tartják, hogy inkább fáradságos munkával meg kell tanulni, mintsem biztos szabályokkal meghatározni.[8]"

Pereszlényi Pál nagyszombati jezsuita hittudós kezdi így nyelvtanának bevezető részét.

Ezt a közvélekedést aztán a szerző megcáfolni igyekszik könyvében, amelyben a magyar grammatikai jelenségeket veszi számba, és ezeket táblázatok, szemléltető példák által világítja meg. Általános szabályokkal igyekszik a nyelvi jelenségeket lefedni, amelyeket **fordításcentrikusan** világít meg, folyamatos latin példamondatok segítségével. A mű végén, a 165. cikkelyben konkrét **gyakorlatközpontú leírás** is található a magyar szintaktikai rendszerről. Gyakorlatközpontúságról beszélhetünk, hiszen konkrét instrukciókkal vezeti rá az olvasót a magyar mondatalkotási szabályosságokra.

Pereszlényi forrásként elsősorban **Alvarez Emmanuelre** támaszkodik, aki 1572-ben kiadott *De Institutione Grammatica libri tres*. című grammatikája 14 általános szabállyal állított fel az eset- és mondattan területén. Alvarez munkája a jezsuita oktatás alapkönyvének számított, és mint ilyen, többször is átdolgozásra került, egészen a XIX. századig. Legfontosabb az **1648-as Torselinio-féle átalakítás**, ám később az 1746-os nagyszombati kiadást tekintették etalonnak. Ezeknek az átszerkesztéseknek okai a taníthatóság koronként változó kritériumaiban rejlettek. Általános vélekedés volt jezsuita körökben, hogy az Alvarez által alkalmazott struktúra grammatikailag és formállogikailag tökéletes, azonban a hatékony oktatás szempontjai más elrendezést kívánnak.

[6] Balassa 1930. 187. o.
[7] A fordító szíves közlése
[8] Pereszlényi 1682. Előszó az olvashóhoz

Pereszlényi így a több ízben átdolgozott és megbírált alapművet adaptálta saját grammatikájában, amely tanító célú, így nem is tűzi ki feladatául a teljes magyar nyelv feltérképezését.

Munkája azért is egyedülálló, mert nem a nyelvmesterek egyértelműen bilingvis (egy konkrét másik nyelv használói számára írt) módszereit alkalmazza (frázisgyűjtemények, szójegyzékek), hanem egy általánosan tanulható, latin mintájú anyagot készített[9].

A latin analógia a praxis-részben is végig nyomon követhető. Minden magyar példamondat előtt annak latin tükörfordítását találjuk, és sok helyen ilyen megjegyzésekbe botlunk, mint: *„azok a toldalékok, melyek a latin birtokos névmásoknak felelnek meg”* (i. m. 47), *„azok, melyek az eszközt, okot, módot, mértéket, értéket meghatározó latin ablativusnak felelnek meg”* A megfeleltetési kényszer olyan erős, hogy néha a magyar nyelvtanban igyekszik olyan jelenséget kimutatni Pereszlényi, ami nem is létezik.

Ilyen az időbeli egyeztetés: *„Az előző mondat idejéhez kell igazodni, hogy tudjad, milyen módba vagy időbe tedd a beiktatandó mondat igéjét.*

Ugyanis a kijelentő mód jelen ideje után jelen idejű coniunctivus következik, mint Kérlek, hogy halgaſs, Rogo te ut taceas. A kijelentő mód befejezett és befejezetlen múlt ideje után csaknem mindig befejezetlen múlt idejű coniunctivus következik, mint Rogavi te, ut taceres, Kértelek hogy halgatnál.”[10]

A praxis rész az *A’ vitéz hórdoz kardot*; példamondatból indul, és ezt látja el bővítményekkel, illetve ezekkel párhozamosan figyelmeztetésekkel, szabálymagyarázatokkal.

Érdekesség, hogy amikor a birtokviszony tárgyalásához ér, a grammatikai előző részeiben található ragozási táblázatokkal ellentétben – ahol az *e* névmási toldalékot genitivusnak felelteti meg – a szövegbeillesztés során rájön, hogy ez csak a *–nak/nek* részeshatározóval történhet, így tévesen azt a következtetés vonja le, hogy a *„birtokos esetét a magyarban részes esettel fejezed ki”*.[11]

5. Összegzés

A grammatika a korban egyedülálló volt, azonban a későbbi nyelvtanítási-pedagógiai kutatások kimutatták, hogy az alkalmazott módszer nem volt kellően hatékony, mert nem a kommunikatív készségeket fejlesztette, hanem elméleti tudást adott. Ennek oka abban

[9] Például W. Bateus ír jezsuita latin-spanyol 1611-es nyelvmestere
[10] Pereszlényi 1682. Gyakorlat
[11] Pereszlényi 1682. Gyakorlat

keresendő, hogy a jezsuiták nyelvtanítása a latinra korlátozódott, és módszereiket egy holt nyelv oktatásának sajátosságai szerint alakították ki.

A fejlett módszertani háttér ellenére a módszer jelentős beszűkülést jelentettet, hiszen feladata nem a teljes célnyelvi kultúra, és még kevésbé a nyelv kommunikációs célú alkalmazása volt, hanem a fordítástechnika elsajátítása, latin szövegek értése.

A példamondatokkal támogatott tematikus szabálymagyarázatok, és a formális összehasonlító nyelvelemzés a fordítási készség mellett a **latin szemléletmódot** próbálta meg kifejleszteni a diákokban.

Ahogy **Humboldt** is megfogalmazta évszázadokkal később, minden nyelvnek megvan a maga szelleme. Így a holt nyelvek tanítási módszere értelemszerűen átalakult az élő nyelvek oktatása során. Így jött létre a XIX. és a XX. században a kognitív, a deduktív és az audiolingvális módszer, illetve a közelmúlt pszichologizáló, és kortárs kommunikatív-szituatív módszer[12].

[12] Bárod 1993. 46-75. o.

6. Irodalomjegyzék

1. Balassa Brúnó 1930. *A latintanítás története*
2. Bárdos Jenő 1993. *A nyelvtanítás története és a módszerfogalom tartalma*. Veszprém
3. Pereszlényi Pál 1682. *Grammatica Lingvae Ungaricae*. Nagyszombat
4. Szatmári István 1968. *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Budapest
5. Vladár Zsuzsanna (ford.) 2004. Pereszlényi Pál: *A magyar nyelv grammatikája* (előkészületben)
6. Vladár Zsuzsanna 2002. *Pereszlényi Pál nyelvtanának terminusairól* (előadás)
7.